

վտանգը, սկսան զսնոնք խրատել՝ երբեմն յուսադրելով և երբեմն յանդիմանելով իրենց տարօրինակ խորհուրդը, օրինակ բերելով անոնց Քրիստոսի տեսած մերոյ կրած չարչարանքները և իւր աշակերտին ձեռք մատնուիլը, և Ս. Իսաակորչի կրած անտանելի նեղութիւնները, և ուրիշ այս կերպ օրինակներով ու բարեյորդոր խրատներով հազիւ կարողացան անոնց սրտմտութեան կրակը մարել և սրտերնին նստեցընել: Յետ այնուրիկ այն դժնդակ ու մահառիթ վիճակէն ազատելու հնարք մի մտածելով, հետագայ առտուն կ'երթայ Վրդգոր վարդապետ քանի մի երեւելիներով մեծամեծ Տաճկաց տունները և լալական ողբովք կ'իմացընեն անոնց, թէ ինչպէս խեղճ և անմեղ ժողովուրդ մի օտարական քահանայի մի ձեռք չարաչար մատնուած է ազահութեան պատճառաւ: Եւ որովհետեւ իրենց աղքատութիւնը չէր ներեր որ անոնց գիմացը դատարկաձեռն չերեւէին, վասն որոյ կը խօստանան՝ որ եթէ իրենց աղաչանքը ընդունուի և խեղճ ժողովուրդը դատաւորին անիրաւ վճռէն ազատելու ըլլան, իւրաքանչիւր անհատ ըստ կարողութեան ամիս մի՝ աւելի կամ պակաս՝ անոնց այգիներն երթան ձրի աշխատին: Եւ յաճախով հազիւ թէ կը կարողանան ի գութ շարժել անոնց սիրտը: որոնք միտթարելով եւ յուսադրութեամբ զիրենք ճամբելէն յետոյ, կ'երթան շիտակ դատարանը լապիւն քով դատաստան խընդրելու յանիրաւի դատապարտելոց համար, ու կ'ըսեն. «Սէկ չարակամի խօսքով առանց վկայութեան ինչո՞ւ այդ վիճակը հասուցիր խեղճ հայերը. միթէ տէրութենէն հրաման ունե՞լիր այդ բանին համար: Սէնք

տեսած ու լսած եմք որ ի Պօլիս Տաճկի տուն չկայ որ Հայ վարձուոր չը գտնուի. մինչեւ թագաւորին տունը որ Լիւսիֆի կ'ըսեն, խառն կը չըջին հայն ու տաճիկը, և ամենեւին այդ օրինակ դորձ չեմք լսած իրենց համար: Ինչպէս որ Պօլսոյ ամեն մեծ ու պզտիկ իսլամները զիրենք կ'ընդունին ու կը սիրաշահեն, մենք ալ կ'ընդունիմք՝ ինչ որ այլ ըլլան: Եւրդ, հրաման ըրէ որ ամեն մարդ իւր բընակութիւնը դառնայ. բաւական է որորմէ իններուն քաշած օտարութիւն ու պանդխտութիւնը, մենք ալ նոր նեղութիւններով զիրենք չվշտացընեմք իրենց մեծ պատիւի օրերը: Եւ լապիւն զինքը մեղադրանքէ ազատելու համար պատասխանեց, թէ իրենց ճերմակ—մօրուս մեծ Խալիլ է մատնողը: Եւստի անմիջապէս բոլոր քահանաները ժողովելով բերել տրւին որ ցուցընէ իրենց սր քահանան ըլլալը, որպէս զի սրախողխող ընեն զինքը այլոց օրինակ ըլլալու համար: Եւ այց երբ մատնիչ քահանայն անոնց մէջ չգտան, մարդ հանեցին բոլոր քաղաքը խուզել ու փնտրուել զինքը. բայց տէր Վաղար շատոնց նաւ մի մանելով Պօլիս անցեր էր: Եւ այն օրը լապիւն մուկետիկի ձեռք հրաման ըրաւ բացթողնել ժողովրդոց, որ ամեն մարդ կրկին իւր յարկը դառնայ ու ապահով ըլլայ: Ի յաջորդէն:

ԹԱԼԱՎՅՈՒԹԻՒՆ ԼԱԴԱՔԻՈՅ

Սեր Վաղարի այդ արժանապատիւ թղթակիցը, ինչպէս ինքն ալ կ'ըսէ, այս անգամ Վաղարի գիւղորէից վիճակին շարունակութիւնը ընդհատելով, Քէսապ գիւղի վերայօք տեղեկութիւններ կը հաղորդէ մեզ. նա

մակը թէպէտ քանի մի ամսոյ ի վեր է ստացած եմք, սակայն ուրիշ նիւթերու պատճառաւ, անոր հրատառակութիւնը բաւական ուշացաւ :

Վէսապ գիւղը Սեւեակիոյ Ղէպէլ — աֆում (1) ըստած լեռան արեւելեան ու հարաւային ստորոտներուն մէջտեղը կ'ընին : Ըրեւմտեան ծովեզեքէն գրաստու ընթացքով և պարզ օդով հազիւ չորս ու կէս ժամու մէջ կրնայ մարդ մինչեւ գագաթն ելնել, որ իրմէ ցածագոյն երկրորդ գագաթ մի եւս ունի, որոյ վերայ Բարաղամ ձգնաւորի անուամբ հոյակապ վանքի մի աւերակներ կը տեսնուին, ուր տեղ մերազգի լուսաւորչադաւանք տարին անգամ մի վարդափառի շաբաթ երեկոյին ուխտի կ'երթան, և հետեւեալ առտու պատարագի խորհուրդն ալ հոն կը կատարեն. որոյ աւարտմանէն զկնի բոլոր ուխտաւորք վանուց աւերակներուն չորս կողմը խումբ խումբ կը ցրուին ու մինչեւ երեկոյ կերուխմով կը զուարճանան :

Բուն գիւղին մէջ կան ամիրօփի բեր 300 տուն հոյազգի. անկէ ի զատ կան նաեւ ցրուած մերձակայ բլրակներուն ու ձորերուն մէջ, որոնք մէկ մէկ յատկացեալ անուամբ ագարակներ են. ասոնց մեծագոյն մասը միով անուամբ Խալատուրան կը կոչուի, որ Վէսապէն մէկ ու կէս ժամ հեռու է : Ղէպէլ — աֆումայէն ի զատ կա նաեւ Կիւնիք լեռը, և ուրիշ մի ալ Տօնիք անուն՝ որ քառաժայռ ու ահաբեկ լեռ մի է : Իսկ միւս բլրակներուն ու ձորերուն անունները, ուր կը բնակին հայք, կ'ըսուին Լօքիւզ օլուգ, Պաղճաղաղ, Վէօրքէնէ, Չագալճըգ, Չընարճըգ, Տիւզ աղաճ,

Լօսի էօրէն, Քայաճըգ, Տիւստիւր, որոնց մէջ 50 տընէն սկսեալ մինչեւ 5 և 3 տնուոր բնակիչ կը գտնուին : Ունեւոր մարդիկ ունին իրենց համար ամառուան ու ձմեռուան յատուկ բնակատեղի, ուր ըստ եղանակին կը տեղափոխին. իսկ աղքատք մի եւ նոյն խրճիթին մէջ կ'անցընեն տարուան չորս եղանակն ալ : Իւրաքանչիւր բնակարանաց քով կան անոյշ բարեհամ աղբիւրակներ. բայց դարձեալ չհաւասարիր Վէսապի հասարակութեան խմած ջրին, որ թէ թեւ թեւ է և թէ ցուրտ :

Վէսապցիք ու շրջակայ գիւղօրէից բնակիչները որքան որ բնակութեամբ իրարմէ հեռի են, նոյնքան ալ բնաւորութեամբ կը տարբերին. կան մէջերնին ժողովուրդ որ բաւական աշխուժութիւն ունին ու մշակելի միտք ու սիրտ ունենալ կը ցուցնեն, բարակամիտ՝ բայց անկիրթ մնացեալ, կան ալ որ ընդհակառակը անգործասէր, դատարկաշրջիկ ու թափառկոտ կեանք վարող են : Աղքատք իշխանաց ձեռք միշտ կը հարստահարին, թէպէտ եւ իրենց հարկն ու տուրքը կը վճարեն :

Վէսապ գիւղի մէջ 12—13 տարիէն ի վեր է ամերիկացի բողոքականք մտած են, որոնք պաշտպան ցուցընելով զիրենք ընդդէմ հարստահարողաց, և խոստանալով եւս օգնել անոնց տրոյ մասին, յաջողած են մէկ քանի տգէտ ու պարզամիտ հայեր որսալ ի բողոքականութիւն. ժամանակն ալ օգնելով իրենց, երբ ժողովուրդք առանց առաջնորդի և հետեւապէս առանց խնամոց ու հոգատարութեան երեսի վերայ մնացած է, անոնց թիւն ալ հասած է մինչեւ հարիւր տնուորի : Սոտ տարիներ 20—25 հազար ղուրուշ ծախս ընե-

(1) Ղէպէլ — աֆում արաբացեաց լեզուով կը նշանակէ Վիւլ — աստ :

լով ժողովարան մի եւս կառուցած են 60 զուռուշի հրամանագրով մի . ունին իրենց հոգաբարձու մի պատուելի անունով , որ մշտնջենաւոր է և ամսական կ'ընդունի ամբերկացւոց ընկերութենէն :

Բողոքականներէն ի զատ 10—15 տրնի չափ ալ հռովմէականութեան դարձածներ կան | իբանանու Լն . տօնեան միաբանից ձեռքով , ասոնք 80 հազար զուռուշով եկեղեցի մի շինած են հանդերձ վանքով մի : Թէ ասոնք մէկ կողմէն և թէ բողոքական եղողները միւս կողմէն միշտ կը նախատեն ու թուքումուր կ'ընեն մընացեալ խեղճ ժողովուրդը , որ առաւել տկար մասն է , և խորխտալով կը հպարտանան անոնք վերայ :

Եւրաստուրան գիւղը , որ Քէսապէն մէկ ու կէս ժամ հեռու է Ըսինք , 50 տուն հայ | զւսաւորչական ժողովուրդ կան , որոնք ունին իրենց սեպհական ազգային եկեղեցին , զոր վեց տարիէն ի վեր է նորոգած էին : Այն եկեղեցւոյն կից ու իբր անոր բակին մէջովը հռովմէական հայու մի տունը կայ , Ալաւնաէր Յովհաննէս անուն : Լյս անձը բաւական խօսքի տէր ըլլալով , հակառակութեան ոգւոյ չարժեալ փլցընել կու տայ նորոգուած եկեղեցին ի նախատինս հայոց . կը բողոքեն աղքատ ժողովուրդք բայց մտիկ ընող չկայ : Քանի մի առաջնորդներ եկան գացին , և եկեղեցւոյն շինութեան հրամանագրին զօրութեամբ , զոր տէր Վէորգ անուն քահանայն Պօլիս դացած ու հանել տուած էր 1862 ին ազգային Վարչութեան միջոցով , ոչ ոք կարողացած է իրաւունքը մտիկ ընել տալ Օրտու գիւղի բանաւոր Ֆրէհ մէտ ազային , որ 40 տարիէ ի վեր Ֆրէհ-ուրութիւն կ'ընէ այն կողմերը :

Լսիկայ հռովմէականաց կողմը պաշտպանելով և ակնածելով անոնցմէ՝ Լեւրիոյ կողմէն միշտ օգնութիւն գլուներուն համար , բնաւ ամենեւին հայոց իրաւանցը ունկնդիր չըլլար , եւ անոնց բողոքներուն միշտ ունկնախից է : Լեւրճ հայը այս օրուան օրս 50 տրնուոր առանց եկեղեցւոյ մնացած է մէկ հռովմէականի մի հակառակութեան երեսէն :

Բոլոր այս հայոց քաշած նեղութեանց ու հարստահարութեց պատճառ ես տգիտութիւնը՝ գտած եմ . վրան զի ուսումնական ու բանիբուն անձը թէ եւ հարուստ ալ չըլլայ , կրնայ գէթ բարոյապէս ազդեցութիւն բանեցընել ընդդէմ իւր ոտխին , և իրաւունքը պաշտել տալ անոր գոնէ բռնի : Աւստի սոյն ճշմարտութեանս վերայ յենլով կ'ըսեմ՝ թէ գիտութիւնը միայն պիտի կարենայ՝ ոչ միայն այս վիճակիս , այլեւ ուր ուրէք որ հայ ժողովուրդը թէ ներքին և թէ արտաքին ազդեցութեանց ճնշման տակ կը գտնուի , գիտութիւն և ուսմամբ միայն պիտի կարենան իրենց վիճակը բարւոքել , բարոյական ու ժերնին սաւելցընել , ազգային իրաւանց տէր ըլլալ , և ազգութիւննին պատուել տալ : Քէսապի և շրջակայ գիւղորէից բարոյական վիճակը յետին աստիճանի խեղճութեան մէջ է . օրինաւոր վարժատուն չունին . 200 ի չափ տղայք թափառական կը շրջին ոչխարի խումբի պէս , և միայն 40—50 տղայք հաղիւ թէ դպրոց կ'երթան անկանոն կրթութիւն մի ստանալու համար : Լյսու ամենայնիւ դարձեալ մեծ շնորհակալութեան արժանի է Քէսապցի Տէօթէկեան պարոն Պօղոս պատուելին , որ 2000 զուռուշ տարեկանով յանձնառու եղած է տղայոց կրթութիւնը և անոնց ուս-

մունք մատակարարելու հոգը : Յիշեալ պատուելին բողոքականութենէ նոր դառնալով իւր հարազատ եկեղեցւոյն գիրկը , հրապարակաւ խոստովանած է իւր խղճահարութիւնը : «Տաւր տարիէ ի վեր է , ըսաց նա , Հայաստանեայց ուղղափառ եկեղեցւոյ դէմ զինեալ եմ . իսկ հիմայ խիղճեղած է ինձ ընդդէմ ճշմարտութեամբաւիս , երբ յայտնի տեսած եմ ժողովական բողոքականաց ստութիւնները . որոնք իրենց ժողովրդին մէջէն ոմանց տղայքը 4—5 տարիէն ի վեր է առանց մկրտութեան թողուցած են , մկրտութիւնը փրկարար խորհուրդ չընդունենուն համար , քսելով թէ առանց մկրտուելու ալ տղայք արքայութեան ժառանգորդ են . որոնց որ ուզեն՝ իրենց ընթրած հացէն կը հաղորդեն , և չուզածնին կը զրկեն . նաեւ հօր մի յանցանացը համար զաւակը հոգւոյ փրկութենէ զուրկ համարելով , անօգուտ կը համարին անոր մկրտութեան խորհուրդը : Այսպէս տեսնելով որ խիստ հեռի կը քալեն Աւետարանի ճշմարտութենէն ու Փրկչին պատուէրնէրէն , զղջալով ետ դարձայ Սինասեան Պ. Յակոբ եղբօր հետ ի ծոց ուղղափառ եկեղեցւոյս Հայոց : Բողոքականաց ծառայած ժամանակս 3,600 զուրուշ տարեկան կ'ընդունէի , ճշմարտութեան հակառակ սորվեցընելուս համար . իսկ արդ լաւ համարեցայ ճշմարտութեան հնազանդելով և իմ համազգի և համարիւն ազգիս տղայոց վրայ գթալով՝ 2,000 զուրուշ տարեկանով մանկավարժութիւն ընել : Այսին զի մեծ ցաւ էր իմ սրտիս քանի որ իմ ազգիս տղայքը անկիրթ և անվարժ կը տեսնէի . եւ այս իմ վերադարձովս գուցէ օր մի ազգիս վրայ գալիք մեծ վնասու մի

առաջքը ըստ կարողութեան խնամառնելով , ես զիս երջանիկ սեպեմ : » : Վէսասպցիք , կը յարէ մեր թղթակիցը , վերջին յուսահատութեան մէջ են , անխնամ մնալով և առանց առաջնորդի , զուրկ ի խնամածութենէ Սրայ Աթոռոյն և Սրբազան Պատրիարքաց : Տասուերկու տարի է , կ'ըսեն , որ մեր գլխէն խռովութիւն , գժտութիւն , տուգանք պակաս եղած չեն . և ոչ մէկէն օգնութիւն , պաշտպանութիւն , կամ մխիթարութիւն մի ընդունած եմք մինչեւ ցայսօր , բաց ի՛նչիկողայոս եպիսկոպոսէն և Բերիոյ հանգուցեալ տէր Վէորդ քահանայէն . անոնք ալ հիմայ մէկերնին վսխճանած է , և միւսը իւր բարեխնամ պաշտպանութենէն զմեզ զրկած է Բերիոյ առաջնորդութենէ ելնելէն ի վեր : Յետ այնորիկ Կիլիկիոյ Աթոռոյն կողմանէ արժանաւոր Առաջնորդի մի երես չտեսանք . Սեսւրոպ եպիսկոպոս ⁽¹⁾ մի կար , որոյ ձեռքէն բան մի չէր գար , և Պելենցւոց ու Անտիոքացւոց հետ չկրնալ վարուելուն համար , գլուխն առաւ Երուսաղէմ գնաց : Բանի մի տարիէ ի վեր է Բէքմէզճեան Յովհաննէս վարդապետը ուղարկած են յԱնտիոք , որ Վէսասպ ալ գալով՝ անուննին գըրեց , Սահմանադրութիւնը ձեզ սանկ պիտի ընէ , նանկ պիտի ընէ ըսելով , ուսկէ խեր մի չտեսանք : Բանի մի ժամանակէ ի վեր կը լսէինք թէ Արիւտակէս եպիսկոպոսը հոս ալ պիտի գայ . հա՛ այսօր , հա՛ վաղը կու գայ և զմեզ նեղութենէ ու նախատինքէ կ'ազատէ ըսելով՝ փուճ տեղը սպասեցինք մեծ ակնկալութեամբ , և յետոյ լսեցինք որ երեւելի քաղաքները

(1) Սոյն եպիսկոպոսը 1860 թն Երուսաղէմի մէջ վախճանեցաւ :

այցելու թիւն ընելով և զմեզ անխը-
նամ թողնելով մեկներ է : Հիմակ ալ
չատ չեղաւ՝ Լիփրեմ վարդապետը
ծայրագոյն անուամբ , Կիրակոս Կա-
թողիկոսի կոնդակաւ և Լրիստակէս
եպիսկոպոսի յանձնարարական գրովը
այս կողմը խրկուեցաւ : Լյա Լաշա-
րունի վարդապետը , բարբովը թե-
թեւ քան զիւր համբաւը , առանց
խոհական ընտրութեան արժանաւոր
անձինքը թողնելով , և տէրութեան ա-
ւելի հարկ տուողները զատելով՝ Թա-
ղական խորհրդոյ անդամ ընտրուելու
արժանաւոր են ըսելով , 12 հոգիէ
բաղկացեալ ժողով մի կազմեց , որոնց
և ոչ մէկուն ձեռքէն բան մի կու
գայ : Սեր ազգին արհամարհանաց
վիճակէն ազատելու ալ յոյսերնիս չը
մնաց . եթէ սրբութիւնդ ալ (առ
Օգոստոս վարդապետն) այս եղե-
լութիւնները ի Կ . Պօլիս և Երու-
սաղէմ չիմացնես , վերջին յուսահա-
տութեան ծայրը հասած եմք : Սեր
ըսածին նայելով՝ սուրբ Երուսաղէմի
նորրնտիր Պատրիարքը ազգասէր անձ
մի է . եթէ եղելութիւնները ճիշտ
գրելով իմացնես , կարելի է մեզ
օգնութիւն մի ընէ : Եւ կամ ի Պօլիս
առ Լազարային Վարչութիւնը գրելով՝
անկէ պաշտպանութիւն մի գտնել
չտաս , զխռնուս ճարը ուրիշ կերպ
տեսնելու եմք . . . » : Լրդարեւ ,
կ'ըսէ մեր ականատես և ականջալուր
թղթակիցը , իրենց բոլոր գանգատ-
ները իրաւացի են , որոնց կարեկից
ըլլալով , և առ ժամն չկարենալով բան
մի ընել , միտթարեցի զիրենք բարե-
յորդոր ըլլալով՝ իրենց յոյսը հաս-
տատուն ունել Լազարային Վարչու-
թեան վերայ , որ օր մի չէ նէ՝ օր
մի անշուշտ դէպ ի իրենց պիտի դար-
ձնէ իւր ուշը , թէ որ կարգը գա-
լու ըլլայ :

Լսոնք են աւասիկ Վէսապ գիւ-
ղի ազգայնոց արդի վիճակին վերա-
յօք տուած քաղուածոյ տեղեկու-
թիւնները :

Հարկաւոր ծանոցում :

Ս . Լ . Թոռոյս կառավարութիւնը
անհրաժեշտ պարտաւորութիւն կը
համարի ծանուցանել ընդհանուր աղ-
գիս , որ Լմենապատիւ Տ . Տ . ԵՍԱՅԻ
Սրբաղան Պատրիարք Հօր գահակա-
լած օրէն սկսեալ՝ բոլոր այն միաբա-
նից թէ՛ վարդապետ և թէ՛ սարկա-
ւագ , որոնք ի Ս . Լ . Թոռէս հեռաց-
եալ են , իրենց ձեռքը գտնուած վը-
կայագիրները աչքէ անցնելով , ա-
նոնք որ իրենց յօժար կամօքը և կամ
ուրիշ որ և է պատճառաւ հրաժա-
րած են Սիւրբանութենէս , զոհե-
լով Ս . Լ . Թոռոյս վերայ իրենց ունե-
ցած միաբանական իրաւունքը , ա-
մենեւին իբրեւ միաբան Ս . Յակո-
բայ վանաց շնորհաւորին : Վասն զի
չտոտ անգամ պատահած է և կը պա-
տահի միշտ , որ հրաժարեալ վարդա-
պետ մի հայաբնակ քաղաքներ պտը-
տելով , և զինքը իբրեւ միաբան Ս .
Լ . Թոռոյս կեղծելով , շատ նուէրներ
և ողորմութիւններ ժողոված են յա-
նուն Երուսաղէմի . և միամիտ ժողո-
վուրդը շատ տեղ սովորութիւն չու-
նենալով կարգաւորաց վկայագիրնե-
րը փնտրուելու և ըստ այնմ վարուե-
լու անոնց հետ , այլ կամ անոնց ձեռ-
քերուն վերայ մահտեսութեան նը-
շաններ տեսնելով , եւ կամ իրենց
ուխտաւորութե ժամանակ նոյն կար-
գաւորները Ս . Լ . Թոռոյս մէջ միա-
բան ճանչցած ըլլալով , միամտօրէն կը
հիւրասիրեն զիրենք իբր Ս . Յակո-
բայ միաբան , և նուէրներ եւս կ'ըն-